

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Vignetten

De muze en het witte blad

Bob Cools

Een zeer begaafde vijfendertigjarige man uit de artistieke wereld consulteert mij opnieuw na een onderbreking van bijna vier jaar. De eerste keer kwam hij vanwege relatieproblemen met zijn echtgenote met wie hij zeven jaar gehuwd was en van wie hij een zoon heeft. Voor zijn huwelijk had hij, naar eigen zeggen, een 'overdadige' seksuele relatie met haar. Sinds hun huwelijk nam seksualiteit steeds minder plaats in de relatie in en reeds langer dan een jaar stelde het niets meer voor. Ondertussen had hij wel regelmatig seksuele relaties met andere vrouwen, die uit zijn werkomgeving afkomstig waren. De relationele conflicten met zijn echtgenote hierover waren de aanleiding voor de eerste consultatie. Aan dit probleem werd gewerkt in een kortdurende focale therapie (Cools & Verhaest 1989) die liep over negentien zittingen in zes maanden tijd. Kort na het plotseling afbreken van de therapie nam hij zelf initiatief tot de scheiding die twee jaar later een feit werd. Nu, bij het hervatten van de therapie, kijkt hij tevreden terug op zijn huwelijk en scheiding. De scheiding was pijnlijk en vol conflicten geweest, maar is toch wederzijds respectvol verlopen. Zijn ex is nu een goede vriendin met wie de relatie beter is dan tijdens de laatste jaren van het huwelijk. Hij zou niet dulden dat er één slecht woord over haar gezegd wordt. In zijn beleving heeft de therapie hem geholpen de stap naar de scheiding te zetten.

De aanleiding voor de huidige consultatie is een werkprobleem: een projectvoorstel waaraan hij hard gewerkt had, werd door zijn chef afgewezen. Nu zit hij creatief op een dood spoor. Hij wil hier opheldering over, zoals hij vier jaar geleden ook in therapie kwam om opheldering te krijgen over de relatie met zijn

vrouw. Aanvankelijk hebben beide situaties in zijn beleving niets met elkaar te maken. Hij voelt zich nu opgesloten in zijn werk en wil eruit ontsnappen om creatief te zijn: 'Op creatief vlak doe ik wat ik niet wil en wil ik wat ik niet doe... Ofwel ik moet me verzoenen met het veilige burgerbestaan, ofwel ik moet de stap durven zetten en echt iets doen waardoor ik uitbreek. Maar dat laatste daar denk ik niet aan, zoals ik ook aan mijn scheiding niet durfde te denken vier jaar geleden. Toen ik destijds aan deze therapie begon, spiegelde ik me voor: het komt allemaal wel goed. Terwijl ik diep in mij wist dat uit elkaar te gaan de minst slechte oplossing was. Ik heb het talent mezelf wat voor te spiegelen.' Gedurende het eerste gesprek voelt hij steeds meer aan dat zijn huidige probleem toch wat te maken heeft met de scheiding.

In het tweede gesprek vertelt hij dat hij kort na de feitelijke scheiding op een concert in het buitenland een Zweeds meisje leerde kennen: een 'coup de foudre'. Nu noemt hij het de mooiste relatie die hij ooit heeft gehad. Ook op seksueel vlak was deze relatie uniek. 'Als een bezetene schreef ik hele nachten door aan een brievenroman gericht aan die vriendin. Kan ik alleen maar schrijven als ik verliefd ben? Dat is niet erg professioneel. Ik heb wel een vrouw nodig aan wie ik mijn brieven richt, die me stimuleert. Ook al reageert ze niet, liever niet zelfs. Blijkbaar is een muze noodzakelijk om het beste uit mezelf te halen. Schrijven is mijn manier van imponeren. Het mag echter hooguit een deel van mijn schrijverschap zijn.' Na de korte ontmoeting met de Zweedse vriendin belde hij haar om de twee dagen in het buitenland op. Ondertussen schreef hij bijna continu aan de brievenroman en was nooit tevoren zo creatief. Al wat hij schreef, vertelde hij en besprak hij met haar aan de telefoon. 'Zij heeft me op alle vlakken gestimuleerd. Ik laat me zelden verdoven door een vrouw. Daar ben ik te

realistisch of te bang voor. Ik zal me niet gauw verliezen in een vrouw. Bij haar ging dat wel. Zij was een bijzondere persoonlijkheid. Zij dwong mij het diepste uit mezelf te halen. Ze was erg avontuurlijk, veel meer dan ik... creatief ook op het vlak van seks, betoverend romantisch. Ik heb fenomenale dingen met haar meegemaakt, die alleen in een film zouden kunnen. Het was exuberant, exceptioneel. Die bange blanke man in mij kon ze tot een minimum herleiden. De avontuurlijke kant in mij die te weinig aan bod komt, kreeg volop kansen door haar. Het is nu drie jaar geleden dat ik haar zag of van haar hoorde. Ik schrijf nog steeds aan die roman.' Ondanks de interesse van een uitgever komt hij er niet toe het werk af te ronden, want de lat ligt erg hoog. Het niet uitgeven van de roman noemt hij een handig vluchtmiddel om niet afgewezen te worden. Niet gespeend van humor zegt hij: 'Ik wil meteen de Nobelprijs winnen. Onderhuids voel ik een mateloos belachelijke pretentie gekoppeld aan een enorme nietigheid en angst.'

Het derde gesprek begint met de mededeling dat het vertellen van het muze-verhaal iets hem heeft losgemaakt. 'Het roept de gedachte bij me op dat mijn creativiteit misschien afhangt van de mate waarin ik me goed voel. Meestal wordt gezegd dat creativiteit misère, frustratie of minstens een ongelukkige jeugd veronderstelt. Creativiteit is dan de postume wraak of zelfrehabilitatie waarin men zichzelf kan bewijzen. Bij mij werkt dat zo niet. Ik voel me verlamd van angst als ik me niet verzoen met de buitenwereld.... Angst? Stel je niet aan, denk ik dan. Ik doe er lacherig over, over de dood bijvoorbeeld. Ik onderdruk mijn angsten misschien te veel. Uit angst om als aansteller gezien te worden... en te verliezen. Toen ik achttien jaar was ging ik om met mijn vriendin, mijn latere echtgenote. Dan gingen we vaak achter op de akker van haar ouderlijk huis wandelen. Toen ik daar liep brak het angstzweet me uit. Angst dat dat idyllische landschap zou verdwijnen. Dat had niks te maken met ecologie. Nee, de panische schrik dat dat ooit zou ophouden. Het was te mooi. Dat beeld is voor mij nog steeds de metafoor voor onze relatie.'

Hij vertelt verder dat dit voorbeeld exemplarisch is voor hoe hij gepreoccupeerd is door de dwangidee dat alles verdwijnt. In periodes waarin hij zich goed voelt is dit een rustgevende, troostende gedachte want 'veel hoeft dan niet meer: much ado about nothing. Ook het vooruitzicht op de dood lijkt me dan een perverse genoegdoening. Het maakt me rustig en sereen. Mijn ex had het er erg moeilijk mee. Het leek voor haar alsof ik op vinkeslag zat om er een eind aan te maken. Maar in periodes dat ik in een creatieve crisis verkeer komt die angst als een demonische nachtmerrie op me af: dat ik ooit afscheid zal moeten nemen van al wat mij dierbaar is. Ook die platte angsten van alles wat boven mijn hoofd hangt: vrienden te verliezen, mijn werk te verliezen, mijn huis kwijt te spelen, geen geld meer te hebben... Dat alles leidt tot inertie, tot stilstand.'

Bij de aanvang van de vierde zitting zegt hij: 'Misschien is er toch een verband tussen mijn angst om te verliezen en afscheid te nemen in relaties en mijn angst voor het witte blad op creatief vlak. De angst om mezelf te verliezen in het wit.' Daarna blijft hij lange tijd onrustig zwijgen. Dan vraagt hij: 'Nu moet je me helpen want ik zit vast... Hoe kan ik uit mijn creatieve impasse geraken? Door verliefd te worden en mezelf nu echt volledig te geven aan een ander? Ik wil geen gijzelaar van mezelf worden. Het gaat hier niet om een gewone deal: een vrouw in ruil voor creativiteit. Is creativiteit iets zoals verliefdheid die me overkomt? Ik voel me te goed om creativiteit te beleven als iets dat me overkomt. Hoe kan ik die creativiteit dan sturen? Moet ik op wilskracht spelen? Dat heb ik te weinig. Moet ik op ambitie spelen? Ook dat heb ik te weinig. Of moet ik op talent spelen? Dat heb ik maar ik zet mijn licht onder de korenmaat.' Na een vraag om verduidelijking verwijst hij naar de parabel van de talenten. Hij vindt zich niet diegene die zijn talenten verspeelt, ook niet diegene die ze vertienvoudigt, maar diegene die ze onder de grond stopt. En die laatste vindt hij de zieligste, want dat is een uitsteller zoals hijzelf. In een interventie wordt de vraag gesteld of hij zijn talenten misschien onder de grond steekt omdat hij bang is zich te moeten verantwoorden tegenover een landheer? Hij beaamt dit meteen maar vraagt zich

af wie dan wel zijn landheer is. Hij is ervan overtuigd dat er eigenlijk geen is. Er is immers niemand die hem een deadline oplegt of die hem zegt dat zijn roman afgewerkt moet worden. 'Precies dat is mijn probleem: alles is vrijblijvend. Ik ben het slachtoffer van mijn gigantische onverschilligheid.' In een duiding wordt aangehaald dat er misschien verschillende landheren zijn. Landheren in de vorm van waarden die hij van zijn ouders heeft meegerekregen, of in de persoon van zijn ex die hij ondanks de scheiding wil blijven respecteren, of in de vorm van zijn chef die hem normen oplegt waar hij niet aan beantwoord heeft, of in de norm waaraan zijn roman moet beantwoorden. Hij erkent dit en zegt: 'Of de landheer waaraan ik mijn roman zou kunnen opdragen' De vraag of hij zijn boek al aan iemand heeft opgedragen verrast hem en maakt hem onrustig; denkbeeldig wel aan verschillende vrouwen, maar aan niemand op papier. Hij denkt in dit verband ook aan zijn zoon of zelfs, met enig cynisme, aan zijn vader. Maar hij wil niemand voor het hoofd stoten. Dus liever geen naam. Ook in het volgende gesprek vallen er regelmatig lange onrustige stiltes waarbij hij telkens vraagt verder geholpen te worden. Hoewel dit niet meteen gebeurt, geeft hij aan dat het geruiststellend is te weten dat er iemand (de therapeut) is die alleen maar naar hem luistert. De vraag wordt hem gesteld of deze stiltes te vergelijken zijn met zijn blokkade in de creativiteit. Hierop repliceert hij: 'Of ik nu de angst voel voor het witte blad? Misschien, maar ik hou er ook van, omdat ik dat blad ook zou kunnen volschrijven tot al het wit weg is... ik kan het ook kapot relativeren zodat er absoluut niks meer op moet. Van alle bladen zijn de witte misschien wel de mooiste. De Portugese dichter Pessoa, waar ik me heel erg verwant mee voel, schrijft: "Ik ben niets. Ik zal ook nooit iets zijn. Maar afgezien daarvan koester ik alle dromen van de wereld."' De door het huwelijk uitgedoofde seksuele relatie met zijn echtgenote wordt begrijpelijk vanuit het gezinsverleden van de man. Uit de eerste therapie verkregen we de volgende gegevens. Hij beschrijft zijn moeder als een onbereikbare vrouw waarmee hij weinig affiniteit heeft. Hij zou haar zelf nooit als moeder uitge-

kozen hebben. Hij heeft nooit een echt gesprek met haar gehad, maar moest wel bij haar slapen tot zijn twaalfde jaar. Zijn vader was een afstandelijke en meestal afwezige, drukke manager met wie hij weinig spontaan contact had. Hij beleefde hem als zijn 'sparring partner' en had, meestal op afspraak, telefonische gesprekken met hem. Patiënt had zijn echtgenote leren kennen in de jeugdbeweging en beleefde haar aanvankelijk, mede door een incident met een rivaal, als 'een onbereikbaar standbeeld'. Al kort na hun huwelijk ervoer hij haar steeds meer als 'een ergerlijk evenbeeld'. En in de sessie voor het plots beëindigen van de therapie bedacht hij dat hij eigenlijk niet wist wat ze voor hem betekende. Hij vond dat hij enkel de recente uitspraak van zijn vrouw kon beamen toen ze zei: 'Eigenlijk ben ik wel een heel lieve.'

Deze casus lijkt me te plaatsen binnen het concept 'Malady of the Ideal' waarmee Chasseguet-Smirgel (1985) 'that universal affliction of mankind' (p. 189) aanduidt. Voor haar is het ego-ideaal de erfgenaam van het primaire narcisme dat zich ontwikkelt vanuit de vroegste frustrerende afhankelijkheidservaringen als boreling. Het vertegenwoordigt het fundamenteel menselijk verlangen om terug te keren naar de moederschoot en de oorspronkelijke toestand van perfectie waarin men zijn eigen ideaal is, te hervinden. Chasseguet-Smirgel gaat in tegen de opvatting dat het ego-ideaal slechts de instantie is die tot stand komt door internalisaties van ouderbeelden. Voor haar is het ego-ideaal een autonome entiteit die voorafgaat aan het super-ego, dat de erfgenaam is van het Oedipuscomplex.

In de incestueuze relatie met de moeder poogde deze patiënt zijn ego te herenigen met zijn ego-ideaal om de verloren toestand van perfectie terug te vinden. De ontmoeting met de muze doet deze illusie opleven en stimuleert hem tot het schrijven van zijn levensroman. Over deze creatieve impuls schrijft Chasseguet-Smirgel: 'Indeed, in all instances the creative act is prompted, in my opinion, by the (narcissistic) desire to rediscover a lost sense of unity and represents therefore, at a certain level, a means of accomplishing the bringing together of the ego and its ideal' (p. 97). Ze formuleert

de volgende werkhypothese: 'Those who have not succeeded in projecting their ego ideal on to their father and his penis (I am thinking here of the development of the male child) and whose identifications are, in consequence, defective, will be driven – for obvious narcissistic reasons – to attempt to acquire the identity they are lacking through various means, the creative act being one of them. The work created in this way will symbolize the phallus, the missing identity being equated with castration. The non-possibility of an identification with the father (or with parental substitutes) will, however, mean that the person in question fabricates his work rather than creates it, and that it will, like himself, therefore not be bound by any family tie' (p. 101).

De huidige creatieve crisis naar aanleiding van de professionele krenking door zijn chef (ouderlijk substituut) roept bij patiënt existentiële angsten op. Ondanks zijn beeldende, bijna literaire taal, laat de man zich aanvankelijk niet echt kennen. Zoals hij op afspraak telefoondeerde met zijn vader-sparring-partner, zo brengt hij nu met enige afstand en veel rationele beschouwingen een kwetsbaar verhaal bij de therapeut. De grandioze en beeldrijke verbale hoogstandjes zijn naar mijn mening een narcissische afweer tegen zijn angst- en nietigheidsgevoelens. Het doet denken aan de fascinerende woordenvloed en de destructieve metamorfosen van de analysant in de gevalsbespreking van Thys (1995). De verbale virtuositeit en de bijna filosofische of poëtische beschouwingen van patiënt zijn in de visie van Chasseguet-Smirgel geen creaties die voortkomen uit loutere sublimatie, maar fascinerende en vervalste constructies die product zijn van idealisering. 'The fascination exercised by the "fake" is fairly similar to that exercised by ideologies. In both cases it is the hope of a reunification of the ego and the ego-ideal, by the shortest route, that is aroused, that is brought to life once more' (p. 138). Tegenover deze incestueuze herenigingswens staat de sublima-

tie die resultaat is van het post-oedipaal aanvaarden van het incestverbod. 'In the case of creativity that is linked to the post-oedipal acquisition of sublimatory capacities, the necessity of finding substitutes for the forbidden incestuous objects seemingly favours symbolic activity...' (p. 140). In het verlengde hiervan zien we de herhaalde vergeefse pogingen van de patiënt om zijn roman af te ronden. Samengevat heeft de incestueuze relatie met zijn moeder geleid tot de seksuele patstelling in zijn huwelijksrelatie met de scheiding tot gevolg. De tragiek de uitverkorene te zijn van het fascinerende object (de moeder) wordt herhaald in de onbereikbare en geïdealiseerde muze die zijn creativiteit zowel uitlokt als verlamt. De man is gevangen geraakt in de spanning tussen castratieangst en fallisch verlangen, tussen alles of niets zijn, wat gesymboliseerd wordt in de onafgewerkte roman. Het is ook een ultieme identificatiepoging met de uitgeschakelde derde. Mogelijk kan, in deze therapie die nog voortduurt, de afwezige derde door de luisterende aanwezigheid van de psychotherapeut bereikbaar worden.

Literatuur

- Chasseguet-Smirgel, J. (1985), *The Ego Ideal. A psychoanalytic essay on the Malady of the Ideal*. Free Association Books, London. Translation by P. Barrows of: *L'Idéal du Moi. Essai sur la Maladie d'Idéalité*, Paris, Tchou, 1975.
- Cools, B. & S. Verhaest (1989), Het focaliseren in de kortdurende psychoanalytische therapie. *Tijdschrift Klinische Psychologie*, 2, p. 82-99.
- Thys, M. (1995), Het fascinerende object: een poging tot analyse. *Tijdschrift voor Psychoanalyse*, 1, p. 23-35.

B. Cools is werkzaam als klinisch psycholoog – psychoanalytisch therapeut op het Centrum voor Geestelijke Gezondheidszorg te Mechelen en voorzitter van de Vlaamse Vereniging van Klinisch Psychologen.